

THOMAS HEFTYE OG SARABRÅTEN

Mannen og arnestedet for det moderne friluftsliv

Av Lars Alldén, sosiolog og historiker

Thomas Heftye var den fremste foregangsmann for det organiserte friluftslivet i Norge. Han tok initiativet til Den norske Turistforening og var foreningens formann fra 1868 til sin død i 1886. I Østmarka skapte han det enestående stedet Sarabråten som ble et arnested for denne oppvåkning og nytenkning.

Thomas Johannessen Heftye brøt seg ut av den engere broderskapskrets av standsfeller og banet vei for et nytt syn på Norge og friluftslivet til skogs og til fjells. Måten han gjorde det på, var ny og original. Med Sarabråten som base og attraksjon fikk han landets gamle og nye eliter til å se skog, land og fjell på måter som er selvsagte i dag, men som den gang var oppsiktsvekkende nye og freidige.

GAMMEL OG NY PLANKEADEL

Bankier, konsul, skog- og sageier Thomas Heftye var på midten av 1800-tallet en av de toneangivende i det mektige handelspatrisiatet i Christiania, men for hans samtid var det ikke opplagt at tredjegerasjonsarvingen skulle få så stor betydning. Heftye, som var født i 1822, husket sin barndom og farens fortellinger om hva som hadde skjedd etter 1814. Da prins Christian Frederik var blitt sendt til Norge i Napoleonskrigenes tid, måtte han låne paleet til den rikeste familien i Norge; huset ved Bjørvika var Ankers private eiendom. Når prinsen i 1814 hadde skuet ut derfra, så han tømmerstablene på bordtomtene, og selvfølgelig visste han at nettopp disse veldige berg av plank gav skatt til den dansk-norske stat.

Familiene Anker på Frogner, Bogstad og i paleet tilhørte plankeadelen, det gjorde også Collett inne i byen og ute på Ullevål. Anker kontrollerte det meste av tømmertrafikken fra Nordmarka, mens Collett og noen andre stod for hogsten østenfor. Hverken Nordmarka eller Østmarka kunne lenger mate sagene med kortreist tømmer. Anker hadde kjøpt opp skoger oppover i Hadeland og på Land. Collett og de andre var også i beit for tømmer og kjøpte opp skoger og tømmer nordover i det som da ble kalt Opplandene, fra Østerdalen, Odal og skoger i Akershus og innover mot svenskegrensen.

Vi vet hvordan det gikk for prinsen og nasjonen i dette undrenes år 1814: Notabelmøte på Eidsvoll i februar, grunnlovsforsamling og kongevalg i mai. Hvem eide huset på Eidsvoll? Jo, en Anker. Den kronprinsen svenskene hadde valgt, Karl Johan, førte krig i Norge sommeren 1814. Den danske tronfølgeren gav opp, den svenske kronprinsen ville imidlertid forhandle med Stortinget og anerkjenne hovedtrekkene i grunnloven fra Eidsvoll. De møttes i Moss og vedtok en konvensjon. Hvem eide det huset? Jo, en Anker. Karl Johans adoptivfar Karl XIII ble norsk konge, og han fikk en norsk statsminister. Hvem? Jo, en Anker, Peder Anker på Bogstad. Med seg som finansminister fikk Peder Anker sin svigersønn, grev Herman Wedel Jarlsberg, den nye eieren av Nordmarks-godset.

Den unge staten var i realiteten bankerott, finansminister Wedel og hans svigerfar hadde ingen lett oppgave. Og så inntraff katastrofen for de mektige familiene Anker og Collett. I 1819 brøt det ut en flisbrann på bordtomtene. Det brant i dagevis, og alt de skulle leve av, alt som var blitt fraktet til byen fra skogene og sagene, brant opp foran øynene på dem. Det ankerske fideikomiss gikk konkurs i 1819, det collettske hus gikk over ende året etter. Hele den norske godseier- og embetsmannsklassen var rammet. Spartanske idealer kom på moten, slekten fra 1814 måtte gjøre nød til dyd. Nå måtte Anker og Collett selge skoger, sager og eiendommer. De nyrike kom, var snare i vendingen og svingte seg opp. Det var ”utlendinger” som Heftye og Westye Egeberg.

Johannes Thomassen Heftye

Foto: Anders Beer Wilse
Oslo Museum

Den unge Thomas' far Johannes Thomassen Heftye (1792-1856) var bankier, grosserer og konsul for Sveits, like fullt måtte det spinkes og spares. Thomas Heftyes farfar, Thomas Heftye (1767-1827) var kommet til småbyen Christiania fra Sveits som 10-åring med sin far i 1777 og var blitt handelsborger. Johannes

Heftye hadde kjøpt opp fallrettigheter og skoger etter de store handelshusene, men Thomas overgikk Johannes. Der Johannes hadde vært forsiktig og garderende, var Thomas entreprenant, nesten rastløs. Hørte han om ny teknologi, skulle han teste den. Hadde noen fått en god idé, ville han se den utprøvd, om det så var risikabelt og dyrt. Enda så ung han var, ble han fort ledende i bankierfirmaet.

De gamle rike, nå fallerte, familiene hadde ikke bare pent å si om oppkomlingene. Men den største av oppkjøperne var en mann med ”gamle penger” og aner fra Gudbrandsdalen, solid og konservativ: Trelasthandler, eier av sager, skoger og skuter Jacob Meyer (1781-1856) hadde vært vitne til at akkurat hans plankestabler ikke ble flammenes rov. Nå kunne han kjøpe billig og selge dyrt. Og sørge vel for sine mange barn. Jacob Meyer ble regnet som lille Christianias mest formuende person. 24 år gamle Thomas Heftye giftet seg i 1846 med Jacob Meyers datter Marie Jacobine (1826-1895). Gjennom dette ekteskapet ble de to familiene Meyer og Heftye tett forbundet.

SAGEIER, JERNBANEMANN, BANKMANN

I 1856 døde far til Thomas Heftye og hans svigerfar Jacob Meyer, og med ett rådde han over en av de betydeligste formuene i Norge og dertil et vidt forgrenet svogernetverk. De åtte Meyer-døtrene var alle meget godt gift. Og de to sønnene Meyer var grosserer og skogeier *Thorvald Meyer* – han med utbyggingen av Grünerløkka, byens «fremste borger» som han ble kalt, og konsul og skogeier *Lorentz Meyer*, eier av Alunverket under Ekeberg, senere eier av Munkedammen i Christiania, Refsnes på Jeløya og Losby-godset i Østmarka.

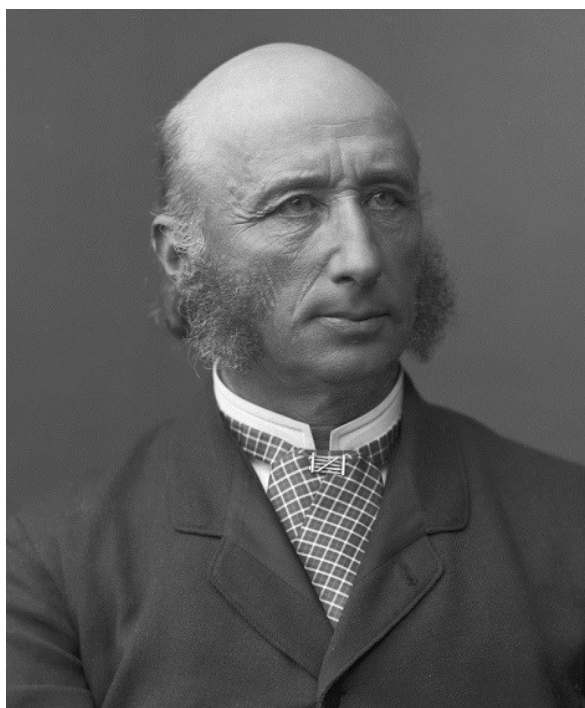
Plankekjørere fortsatte å frakte bord til Christiania, men fra 1850-årene kunne man sende trelast med jernbane inn til hovedstaden. I direksjonen for Norges statsbaner satt Thomas Heftye, og allerede i 1851 hadde de første togene gått fra Strømmen til bordtomtene. Jernbanebygningen hadde adresse til nettopp Tomtegaten. Plank og bord kom nå til byen med tog. Plankekjørerne Asbjørnsen hadde skrevet om, flyttet til byen eller ble småbrukere på Romerike.

Den truende finanskrisen rundt 1857 gjorde flere av hovedstadens bankierer og finansfolk urolige. Blant dem som viste størst handlekraft var Thomas Heftye. Sammen med andre formuende og menn som Ole Jacob Broch og Torkel Aschehoug fikk de stablet på bena en forretningsbank, Den norske Creditbank. I direksjonen satt blant andre svogerne Thorvald Meyer og Thomas Heftye. I 1860 avskaffet Stortinget, anført av næringsliberalisten Anton Martin Schweigaard, sagbruksprivilegiene som siden eneveldets dager hadde gitt handelspatrisiatet enerett på saging av eksporttømmer. Nå var Heftye i sitt ess. I

1850-årene hadde han posisjonert seg i sagbruks- og treforedlingsindustrien på Østlandet. Uten å nøle gjorde Heftye mange og store forretninger i sagbruksnæringen, i treforedling og bankvirksomhet. Nå hadde han en avgjørende posisjon i Skandinavias største sagbruk, Solli bruk ved et av Glommas vannløp mot havet. Han forente teft med talent; handling fulgte fort etter noen få, presise ord. Hans nevø Edvard Mørch har gitt et psykologisk nærbilde av Heftye i hans glansdager. Det er lett å forestille seg hvordan Heftye kunne fikse forretninger andre ville ha analysert seg bort fra eller manglet dristighet til å gjennomføre.

STORE PLANER FOR EN LITEN PLOSS

Thomas Heftyes far hadde kjøpt deler av eiendommen i Østmarka allerede i 1836, men først 31. desember 1856 kjøpte Thomas Heftye den siste delen av Sarabråten av grosserer Christian Schou, i året da Heftyes far og svigerfar gikk bort. Heftye hadde altså lenge hatt råderett over Sarabråten og Dalbakk, og det hendte han kalte seg «herren til Dalbakk». Til å begynne med brukte Heftye og hans gjester den gamle husmannsstua på Sarabråten - til harejakt, godt drikke og festlig lag mellom menn som nesten alle var i slekt. De mange fortellingene om Sarabråten kan få en til å tro at dette var et landsted, men det var egentlig en skog Heftye hadde kjøpt, og Sarabråten var én av husmannsstuene i denne skogen. Eiendommen grenset til Losby-skogene som Heftye på et visst tidspunkt eide sammen med to svogere, senere var svoger Lorentz Meyer eneeier av skogeiendommen. I 1867 kjøpte Heftye så naboeiendommen Rustad med tilhørende sag. Til sammen eide han dermed 13 000 dekar i Østmarka, skoger nesten dobbelt så store som Frognerseterskogen han hadde kjøpt i 1864.

Thomas Johannessen Heftye

Foto: Ludwick Szacinski
Oslo Museum

I Christiania var Heftye i høy grad salongenes mann. Her var det mange som kunne snakke sammen og legge en liten plan. Få var så representative som han, og konsul var han også. Det kan høres imponerende ut, men i Thomas Heftyes tilfelle var vervet ingen tung byrde. Han hadde etterfulgt sin far som konsul for Sveits i 1857. Majesteten satt mer enn 50 mil unna i Stockholm. Heftye hadde hatt Carl XV som gjest allerede mens denne var kronprins, og etter kongens død i 1872, fortsatte den avdødes bror, kong Oscar II, å omgås Heftye og andre unionsvennlige kretser i Norge. Når kongen kom til Christiania, var det alltid åpen dør hos konsulen med de store diplomatiske og sosiale talentene. Heftye utfoldet en så storslått, vennlig og inkluderende representasjon at mange regnet ham som Norges uoffisielle utenriksminister.

PATRISIERE, ARKITEKTER OG KUNSTNERE

Heftye hadde vokst opp i farens store villa på Filipstad. Broren Jørgen overtok den, og Thomas kjøpte en eiendom med adresse Drammensveien 79. Der fikk han arkitektene Schirmer og von Hanno til å tegne en storslått villa han kalte Frognes (i dag den britiske ambassadørens residens). Han kjente arkitektene fra den gang de tegnet jernbanestasjonen. De to tegnet dessuten den første hovedbygningen for Den norske Creditbank. For Heftyes svoger tegnet von Hanno Thorvald Meyers palé på Karl Johan. Det var andre konsulere i hovedstaden, men bare et fåtall av dem byttet ut lakkskoene med fottøy for skog og fjell. Den eneste som stadig utvidet sin engere krets, var Thomas Heftye. I 1856 fikk han bygd en "østerdalsstue" på Sarabråten, og arkitektene var de samme; Schirmer og von Hanno. En "østerdalsstue" var nok for de to tyskfødte mer en idé enn en reelt eksisterende hustype; stua minnet lite om Østerdalens barfrøstuer og laftehus.

Komponisten og musikeren Ole Bull (1810-1880) var en verdenskjent nordmann. Her besøker han Sarabråten i 1870. Bull står med hatten i hånden og verten har iført seg en hattepøs med mørkt bånd. Til høyre for konsulen står teaterdirektør Schrøder. Damen til høyre med paraply er trolig hans datter Ingeborg. Foto: Johan Carl Keyser, Oslo Museum

Så begynte den tid det har gått frasagn om. Sarabråten ble stedet for denne vedvarende utvidelse av Heftyes forskjellige sirkler av myndighetspersoner, kulturpersonligheter og friluft- og turistlivsmennesker. Her ved Nøklevann var ikke dette separate sirkler; de overlappet ofte, og slik kom Sarabråten med sin utvungne, uformelle stemning til å bringe sammen mennesker som ikke ellers ferdedes i hverandres kretser. Hans nevø Edvard Mørch kan ha rett i at Heftye ikke hadde tålmodighet til de lange konversasjoner rundt et bord, men når han inviterte, visste man at her ville det komme mennesker man ellers ikke fikk kontakt med. Verten hadde mange oppdrag og tillitsverv, han satt i bedriftsstyrer og bankdireksjoner og fant tid til å være direksjonsmedlem i Christiania Theater (sammen med svogeren Thorvald Meyer), i Fortidsminneforeningen og Christiania Kunstforening. Kunstforeningens medlemmer deltok i et lotteri der en av gevinstene var «Brudeferden i Hardanger» av Tidemand og Gude.

Heftye så talentene der hans standsfeller bare så bondestudenter og rare dialekter. En av dem Heftye tok kontakt med, var Aasmund Olavsson Vinje, født 1818 i Vinje i Telemark. Han tok examen artium i Christiania 32 år gammel og ble cand. jur. i 1856. I bladet Dølen viste han at nynorsk, eller landsmål som man sa den gang, kunne brukes til sakprosa og polemikk med ironisk snert. Økonomisk var Dølen ingen suksess, og Vinje tok arbeid som skriver i et departement til han ble avsatt på grunn av en unionskritisk artikkel. Mens andre vendte seg bort fra rabulisten, hadde den unionsvennlige Thomas Heftye mye med Vinje å gjøre. De var begge med på å få i gang Turistforeningen, og i foreningens første årbok offentliggjorde Vinje diktet "Pantebrevet" der han takket Heftye for lånet som gjorde det mulig for Vinje å oppføre en hytte ved Eidsbugarden. Til Carl XV's kroning i Trondheim i 1860 hadde Vinje lagt ut på en fotvandring mot Nidaros og skrevet om den i en av de beste norske fjellskildringene, nemlig *Ferdaminne frå sumaren 1860*. Sommeren før hadde Thomas Heftye vært på tur i «Jøtunheimen» sammen med slektninger fra hovedstaden, og inntrykk derfra hadde nok gitt Heftye et nytt blikk og større vyer. Det holdt ikke med standsfellene, jaktkameratene og medarvingene lenger. Ved sagene og tømmerlensene, i skogene og på eiendommene satte Heftye sin lit til klarttenkende og arbeidsomme praktiske menn. En av dem, bestyrer Christian Hansen på Solli bruk, fikk Borgerdådsmedaljen, og her aner vi Heftye og hans forbindelser. I kontakten med menn fra kultur- og kunstliv lå en tanke om at i det nye og handlekraftige Norge måtte de "engere kretser" ikke stå i veien for talent og skaperkraft fra andre og større sirkler.

Dem han siden guttedagene hadde pleiet omgang med, så ikke alltid storheten ved Heftyes nye omgang. Vinje var i manges øyne en rabulist, og var nå egentlig denne sfinxen Henrik Ibsen til å stole på? Asbjørnsen kom trekkende med både det ene og det andre, som en annen Espen Askeladd. Og denne Ole Bull, var

ikke hans himmelstormende prosjekter tegn på manglende bakkekontakt? Akademiprofessor Hans Gude var blitt adstadig, og enkedronning Josefine, kongene Karl og Oscar, dronning Sofie og fyrstelige personer av mange slag hadde pli og dannelse. Likevel kom de alle villig vekk til huset i skogen og ble traktert med bær, fugl og fisk. De klatret i berg og lot seg frakte rundt på Nøklevann, som Mørch kalte «et smukt fjeldvand», i den pedaltråkkede hjulbåten Sara.

HEFTYE OG DE GODE HJELPERNE

Det kan vanskelig hevdes at Turistforeningen ble stiftet på Sarabråten, men miljøet Heftye skapte her, virket befordrende på en tanke som hadde hatt vanskelig for å vinne tilslutning. Så gode hjelpere trengte han: Aasmund Olavsson Vinje hadde som sagt vært med i forberedelsene, men det var ikke mange som tente på ideen. Da gjorde Heftye slag i saken. I 1868 ble Den norske Turistforening dannet med Heftye som formann, et verv han hadde til sin død 20 år senere.

Heftye var opptatt av å knytte mange mennesker til turistlivet, han mente at alle hadde godt av å kjenne sitt land, at friluftsliv styrket kropp og sjel. Derfor burde folk som liknet på Vinje (død i 1870), trekkes med i foreningen. Den fremste blant disse var Peter Chr. Asbjørnsen. Helt siden guttedagene hadde han gått på tur langs elv og sjø, gjennom skoger, over åser og fjell. Ikke bare hadde han samlet eventyr og sagn rundt om i landet og utgitt dem i bokform. Han hadde også skrevet mange hundre sider naturfag for ungdom, undervist i zoologi, undersøkt havbunnen og utdannet seg til forstmann for så å bekle en stilling som forstmester. For turgåeren, fjellmannen og skogeieren Heftye var det opplagt: Denne mannen må vi gjøre til æresmedlem. Og sagt, så gjort. I 1870 ble ventyrkongen det første æresmedlem av Den norske Turistforening.

EN IDE FOR FOLKET OG LANDET

I 1886 døde konsul Heftye. Året etter avhendet enken Frognerseterskogen med bygningene på Frognerseteren til Kristiania kommune. Det gav støtet til en skogsdrift som tok hensyn til friluftinteressene og til at kommunen fikk bygd flere hus i en ny, nasjonal tømmerstil høyt der oppe over byen. Med en viss rett kan man si at konsul Heftye hadde skapt det første norske friluftsmuseet ved å flytte gamle, norske hus dit opp. Han hadde fått bygd det første Tryvannstårnet og testamenterte det til Oslo kommune på betingelse av at det måtte være tilgjengelig for allmennheten.

Thomas Thomassen
Heftyes villa i
dragestil stod ferdig
i 1897, tegnet av
Holm Munthe.
Foto: ukjent
Oslo Museum

På Sarabråten overtok konsulens sønn, telegrafdirektør Thomas Thomassen Heftye (1860-1921). Han kom til å bli formann i Den norske turistforening, var formann for Landslaget for reiselivet i Norge og satt i den internasjonale olympiske komité. Arkitekten Holm Munthe, som hadde utformet Frognersester-restauranten, tegnet også dragestilsvillaen som Heftye junior bygde på Sarabråten. Og Sarabråten fortsatte med servering for de turgående. Idrettslivet og speiderbevegelsen utviklet sterke bånd til Sarabråten i telegrafdirektørens tid. Det var hans far Thomas Heftye som løftet interessen for det frie liv i frisk luft opp på den nasjonale scene. Det hadde begynt som heisaturer i Oslo-skogene for pappagutter og rikinger. I 1859 hadde karene fått et innfall om å innta Jotunheimen med medbrakt feltseng og en diger hamburgerskinke. Thomas Heftye holdt ingen store taler, han skrev avisartikler om finansielle anliggender, ikke om idrett og friluftsliv. Nevøen Edvard Mørch har beskrevet hans rastløshet, motviljen mot agitasjon og dypsindig konversasjon, men mannen holdt fast ved sin tanke. Han holdt ikke taler om den, han anskueliggjorde den for standsfrender, kulturelite og myndighetspersoner. Etter hvert ble Frognerseteren og Tryvann mer spektakulære verktøy for denne tanke, men hans yndlingsinstrument var Sarabråten. Det spilte Heftye ofte på. Orkesteret ble stadig større, nye stemmer kom til.

Vennene i plankeadelen og bankverdenen hørte på ham, lærte av hans eksempel. Steder som Sarabråten, Frognerseteren, Holmenkollen og Tryvann inspirerte slektningene og standsfellene. Da hans svoger Lorentz Meyer var død, solgte arvingene Ekebergskråningen til Kristiania kommune omtrent samtidig med at kommunen kjøpte Frognerseterskogen av Heftyes enke. Andre av hans standsfeller medvirket til at også de privateide delene av Osloskogene nå rommer stier, løyper og stuer åpne for alle.

For hundre år siden kom verket *Våre høvdinger*, og blant dem regnet man den gang Thomas Heftye. Vår tid hyller ikke høvdinger, men om Sarabråten alle hus er borte, bør vi sende denne herren i hatt og lakksko en anerkjennelsens takk når vi vandrer i eventyrskoger og på fjellstier der han har gått foran. Noen vil mene at det er denne tur-arv etter Heftye som gjør oss til norske.

Lars Alldéns artikkel «Konsul Thomas Heftyes Sarabråten», s. 70–91 i *Eventyrskoger og villastrøk*, Søndre Aker Historielags årbok 2013, har noter som angir kilder for denne artikkelen. Edvard Mørch er sitert fra sin bok *Kristiania-erindringer* (Kristiania 1904).

Artikkelen er gjengitt med forfatterens tillatelse og har tidligere blitt publisert i tidsskriftet til Selskabet for Oslo Byes Vel, «St. Hallvard» nr. 2/2016, s. 4–19.
